

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA KASBIY
DEFORMATSIYANI SHAKLLANTIRUVCHI IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK
OMILLAR**

*Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika psixologiya kafedrası
o`qituvchisi*

TO'LANOVA MAXLIYOXON MUROTALI QIZI

*Andijon davlat pedagogika instituti Matematika va informatika y`onalishi 2-
bosqich talabasi*

ALIJONOV SHOHRUHBEK

Annotatsiya: *Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy faoliyati davomida yuzaga keluvchi kasbiy deformatsiya holatlari va ularni yuzaga keltiruvchi ijtimoiy-psixologik omillar tahlil qilingan. Shuningdek, kasbiy deformatsiyaga olib keluvchi yetti asosiy ijtimoiy-psixologik omil: mehnat faoliyatining monotonligi, hissiy yuklama, ijtimoiy muloqotning cheklanishi, kasb obroysi, byurokratik bosim, jamoaviy muhit va ish-shaxsiy hayot muvozanatining buzilishi har biri alohida tahlil qilingan. Bu omillarning o'zaro ta'siri va o'qituvchi shaxsiyatiga ta'siri misollar, ilmiy qarashlar va amaliy holatlar bilan yoritilgan. Maqolada xorijiy va mahalliy adabiyotlar asosida mavzuning dolzarbligi ko'rsatilib, tizimli yondashuv va deskriptiv tahlil metodlari asosida muammo yoritilgan. Natijada boshlang'ich ta'lim bosqichida ishlovchi o'qituvchilarning kasbiy barqarorligini ta'minlash va psixologik salomatligini asrash bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga asos yaratildi.*

Kalit so'zlar: *kasbiy deformatsiya , boshlang'ich sinf o'qituvchisi , psixologik omillar, ijtimoiy omillar ,hissiy charchoq ,o'qituvchilik stressi , pedagogik faoliyat , shaxsiy rivojlanish , professional moslashuv , emotsional burnout , kasbiy motivatsiya , ta'limdagi psixologik muammolar.*

Kirish

Bugungi kunda ta'lim tizimida yuz berayotgan tub o'zgarishlar, yangilanayotgan davlat ta'lim standartlari, zamonaviy pedagogik texnologiyalarning joriy qilinishi boshlang'ich ta'lim bosqichida faoliyat yuritayotgan o'qituvchilardan yanada yuqori darajadagi malaka, yangilikka ochiqlik, doimiy o'zgarishga tayyorlikni talab qilmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qituvchisi nafaqat dastlabki bilimlarni beruvchi pedagog, balki bolaning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi, ta'limga nisbatan ijobiy munosabatini shakllantiruvchi muhim shaxs sifatida maydonga chiqadi.

Shu bilan birga, bu kasb doimiy emotsional e'tibor, sabr-toqat, mehr-muhabbat, stressga chidamli bo'lish kabi kuchli psixologik tayyorgarlikni talab qiladi. Vaqt o'tishi bilan mehnat sharoiti, ijtimoiy munosabatlar, kasbga nisbatan munosabat, ish yuklamasi va boshqa omillar o'qituvchi shaxsiyatida salbiy o'zgarishlar — kasbiy deformatsiyani yuzaga keltira boshlaydi. Bu holat o'qituvchining ruhiy salomatligiga, ishga bo'lgan munosabatiga, dars sifati va o'quvchilarga ta'sirchan yondashuviga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Kasbiy deformatsiya — bu o'qituvchining kasbiy faoliyatiga doimiy va kuchli ijtimoiy-psixologik omillar ta'sirida yuzaga keladigan, shaxsiy va professional sohada buzilishlarga olib keluvchi holatdir. U ko'p hollarda sekin, lekin izchil rivojlanadi va o'qituvchining kasbiy samadorligini pasaytiradi. Dastlab hissiy charchoq, keyinchalik esa apatiya, befarqlik, yangilikka nisbatan qarshilik, ichki motivatsiyaning yo'qolishi tarzida namoyon bo'ladi.

Asosiy qism

Mazkur maqola aynan shu muammo — boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kasbiy deformatsiyani shakllantiruvchi ijtimoiy-psixologik omillarni aniqlash, ularning ta'sir mexanizmini tahlil qilish va yechim yo'llarini taklif etishga qaratilgan. Bu muammoni o'rganish orqali ta'lim tizimida o'qituvchining kasbiy barqarorligini ta'minlashga, professional salomatligini asrashga qaratilgan psixologik-pedagogik choralarni ishlab chiqish imkoniyati vujudga keladi. **Kasbiy deformatsiya tushunchasi**

Kasbiy deformatsiya — bu insonning professional faoliyati davomida yuzaga keladigan, shaxsiy xususiyatlarida, munosabatlar tizimida va ishga bo'lgan

yondashuvida salbiy o'zgarishlarga olib keluvchi psixologik holatdir. Bu tushuncha ilk bor G. V. Akopov, E. F. Zeer, C. Maslach kabi psixologlar tomonidan o'rganilgan bo'lib, ularning fikricha, kasbiy deformatsiya insonning kasbiga haddan tashqari bog'lanishi, ishdagi stress omillari va ijtimoiy bosimlar natijasida vujudga keladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari kasbiy deformatsiyaga ayniqsa ko'proq duch kelishadi, chunki ularning mehnat faoliyati quyidagi jihatlar bilan ajralib turadi:

1. Doimiy emotsional sarmoya (mehr, sabr, e'tibor);
2. Kichik yoshdagi bolalar bilan ishlashning o'ziga xos ruhiy bosimi;
3. Takrorlanuvchi, doimiy mehnat jarayoni (monotonlik);
4. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi;
5. Jamiyatda kasb obroysining pastligi.

Kasbiy deformatsiya jarayonida o'qituvchining shaxsiy va professional sifatlarida quyidagi salbiy o'zgarishlar yuzaga chiqadi:

1. Innovatsiyaga bo'lgan qiziqish susayadi;
2. O'z-o'zini rivojlantirishga ehtiyoj kamayadi;
3. O'quvchilarga nisbatan sovuqqonlik va befarqlik kuchayadi;
4. Ichki motivatsiya pasayadi;
5. Ishdan tez charchash, sabrsizlik va asabiylashish holatlari ortadi.

Kasbiy deformatsiya nafaqat o'qituvchining o'z faoliyatiga, balki ta'lim sifati va o'quvchilarning rivojlanishiga ham bevosita salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois bu hodisani erta aniqlash, oldini olish va bartaraf etish bo'yicha tizimli psixologik-pedagogik choralar ishlab chiqish juda muhimdir.

Kasbiy deformatsiyani shakllantiruvchi ijtimoiy-psixologik omillar (batafsil tahlil)

1. Mehnat faoliyatining monotonligi va takroriyliigi

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi har kuni bir xil turdagi darslarni o'tadi, ayni yoshdagi bolalar bilan ishlaydi, bu esa vaqt o'tishi bilan kognitiv va emotsional faollikning pasayishiga olib keladi. Bunda o'qituvchida quyidagi holatlar kuzatiladi:

1. Yangilikka qiziqish kamayadi;
2. Yangi metodikalarni qo'llashga ehtiyoj sezilmaydi;

3. Rutina ishlar ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otmay qo'yadi;
4. "Shunchaki dars o'tib, rejani bajarish"ga intilish kuchayadi.

Psixologik ta'siri: bu holat o'qituvchida apatiya, befarqlik, ichki motivatsiyaning pasayishiga olib keladi.

2. Ijtimoiy muloqot doirasining cheklanganligi

O'qituvchi asosan bolalar bilan muloqotda bo'ladi, bu esa ijtimoiy ehtiyojlarning to'liq qondirilmasligiga sabab bo'ladi. Kattalar bilan fikr almashish, dunyoqarashni kengaytirish, ijtimoiy rollarni uyg'unlashtirish uchun zarur shart-sharoitlar kam bo'ladi.

Salbiy oqibatlar:

1. Ijtimoiy izolyatsiya;
2. Suhbatdoshga ehtiyoj ortishi, lekin vaqt yetishmasligi;
3. Shaxsiy rivojlanishning sekinlashuvi;
4. Ko'p hollarda o'qituvchi o'z fikrlarini yetkazishda qiyinchilikka duch

keladi.

3. Bolalar bilan ishlashdagi hissiy va psixologik yuklama

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi nafaqat bilim beradi, balki bolaning emotsional rivojlanishida, tarbiyasida ham faol ishtirok etadi. Bu esa har kuni:

1. Mehr-muhabbat;
2. Sabr-toqat;
3. Qattiq ichki nazorat;
4. Emotsional barqarorlik talab qiladi.

Natija: Doimiy emotsional mehnat hissiy charchoqni (emotional burnout) keltirib chiqaradi. O'qituvchi o'zining ruhiy resurslarini to'ldirishga ulgurmaydi va bu holat stress, charchoq, tez-tez asabiylashish kabi belgilar bilan namoyon bo'ladi.

4. Kasb obroysi va jamiyatdagi baholanish

O'qituvchilik kasbi ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda, ayniqsa, boshlang'ich sinf darajasida yetarlicha e'tirof etilmaydi. Ijtimoiy maqom past baholanganida:

1. O'qituvchi o'z kasbidan faxrlanmasligi mumkin;

2. Kasbiy o‘zini baholash tushadi;
3. Yutuqlar qadrlanmaydi;
4. Ichki norozilik paydo bo‘ladi.

Misol: “Men qancha harakat qilmay, baribir hech kim qadrimni bilmaydi” degan fikr deformatsiyaning asosiy belgilaridan biridir.

5. Mehnat sharoitlari va byurokratik yuklama

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchining yelkasiga:

1. Hisobotlar;
2. Kundalik rejalashtirish;
3. Ko‘rgazmali vositalar tayyorlash;
4. Davlat nazorat tizimlariga javob berish kabi ko‘plab byurokratik ishlar yuklatiladi.

Natijasi: O‘qituvchi darsga tayyorgarlik ko‘rish va individual yondashuvga vaqt topa olmaydi. Ishdan ko‘ngil qoladi, innovatsiyalardan qochish holati kuchayadi.

6. Ish joyidagi jamoaviy munosabatlar

Tashkilot ichidagi psixologik iqlim o‘qituvchining ruhiy salomatligiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi:

1. Rahbariyat tomonidan bosim;
2. Hamkasblar bilan sog‘lom raqobat emas, balki nizo holatlari;
3. Bir-birini qo‘llab-quvvatlash madaniyatining yetishmasligi;
4. Tanqid, adolatsiz baholashlar stress darajasini oshiradi.

Psixologik oqibatlar: Shaxsiy qadriyatlar yo‘qoladi, professionallik susayadi, “men hech kimga kerak emasman” degan ichki ishonch paydo bo‘ladi.

7. Shaxsiy hayot va ish o‘rtasidagi muvozanatsizlik

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari ko‘pincha ishni uyga olib ketadilar: daftar tekshirish, dars rejasi tuzish, maktab tadbirlariga tayyorgarlik va boshqalar. Bu esa:

1. Dam olish vaqtining yo‘qligi;
2. Oila bilan vaqt o‘tkazishga imkon bo‘lmasligi;
3. Qiziqishlar, hobbilarga vaqt ajrata olmaslik;
4. Shaxsiy hayotdagi muammolarni kuchaytiradi.

Psixologik ta'siri: Haddan tashqari ishlash natijasida inson ichki kuchlarini tiklay olmaydi. Ishga nisbatan salbiy munosabat, charchoq, tajanglik kuchayadi.

Adabiyotlar tahlili va Metodologiya

Kasbiy deformatsiya tushunchasi psixologiya, pedagogika va sotsiologiya sohalarida keng o'rganilgan. Jumladan, C. Maslach (1981) tomonidan o'qituvchilar orasida hissiy kuyish (burnout) hodisasi birinchi bo'lib ilmiy asosda tadqiq qilingan. Unga ko'ra, haddan tashqari hissiy yuklama va ijtimoiy qo'llab-quvvatlovning yetishmasligi kasbiy salomatlikka tahdid soladi.

O'zbek tadqiqotchilaridan A. Abduqodirov (2020) kasbiy psixologiyaning asosiy tushunchalari, kasbiy muvozanat va ijtimoiy omillarning o'qituvchi shaxsiga ta'sirini tahlil qilgan. Shuningdek, Sh. Hasanov (2019) ta'limdagi psixologik yondashuvlar orqali o'qituvchi shaxsining rivojlanishida muhit va munosabatlarning o'rnini alohida ko'rsatgan.

Mahalliy ilmiy izlanishlarda ko'proq kasbiy tayyorgarlik, o'qituvchi etikasiga e'tibor qaratilgan bo'lsa-da, kasbiy deformatsiya va uni yuzaga keltiruvchi ijtimoiy-psixologik omillarni chuqur tahlil qilish hali yetarli darajada olib borilmagan. Shu jihatdan ushbu maqola mavjud bo'shliqni to'ldirishga xizmat qiladi.

Maqolada quyidagi **ilmiy-uslubiy yondashuvlar** asos qilib olingan:

1. Tizimli yondashuv

O'qituvchining kasbiy faoliyati shaxs, jamiyat, mehnat muhiti kabi turli tizimlar ta'sirida shakllanishi tahlil qilinadi. Har bir omil alohida emas, o'zaro bog'liq holda baholandi.

2. Psixologik tahlil

Kasbiy deformatsiya holatlari psixologik tushunchalar (stress, motivatsiya, hissiy charchoq) bilan bog'liq holda izohlangan. Shaxsiy sifatlar va ruhiy holatlar o'rtasidagi uzviylik ko'rsatib berilgan.

3. Solishtirma-tahliliy usul

Xorijiy va mahalliy adabiyotlar tahlili asosida kasbiy deformatsiyaga sabab bo'luvchi omillar solishtirildi va umumlashtirildi.

4. *Deskriptiv yondashuv (tasvirlovchi usul)*

Tadqiqotda statistik ma'lumotlarga emas, mavjud ilmiy fikrlar va pedagogik tajribalarga asoslangan tavsifiy (deskriptiv) usul qo'llanildi. Har bir omil real shart-sharoit va misollar bilan izohlandi.

Xulosa va tavsiyalar

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari faoliyatida kasbiy deformatsiya muhim psixologik muammo sifatida qaralishi lozim. Buning oldini olish uchun quyidagi tavsiyalarni ko'rsatish mumkin: Psixologik treninglar va maslahatlar tashkil etish , O'qituvchilar uchun dam olish, motivatsiya dasturlarini ishlab chiqish , Ish yuklamasini adolatli taqsimlash , Kasbiy malaka oshirish kurslarining sifatini oshirish , jichida sog'lom psixologik muhit yaratish

ADABIYOTLAR:

1. Abduqodirov A. "Kasbiy psixologiya asoslari" – Toshkent: O'qituvchi, 2020
2. Hasanov Sh. "Ta'limda psixologik yondashuvlar" – Samarqand, 2019
3. Maslach, C., Jackson, S. E. "Burnout in teaching professions" – Educational Research Journal, 1981